

ETNO-FILOLOŠKI PRINOSI KULTURNOJ BAŠTINI ZAPADNE HERCEGOVINE

Jurčević, Klara

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:215137>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2022-11-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

ZAVRŠNI RAD

**ETNO-FILOLOŠKI PRINOSI KULTURNOJ BAŠTINI
ZAPADNE HERCEGOVINE**

KLARA JURČEVIĆ

SPLIT, 2019.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost
Hrvatski jezik i književnost
Hrvatska usmena književnost

ETNO-FILOLOŠKI PRINOSI KULTURNOJ BAŠTINI
ZAPADNE HERCEGOVINE

Studentica
Klara Jurčević

Mentor
prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2019. godine

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Usmena književnost.....	3
3. Advent.....	7
3.1. Badnjak.....	9
3.2. Božić.....	12
4. Maškare.....	14
5. Korizma.....	16
5.1. Veliki tjedan	17
5.2. Uskrs.....	18
6. Sveti Jure.....	19
7. Misa.....	22
8. Svatovski običaji.....	22
8.1. Svatovsko pjevanje.....	24
9. Tradicija čuvanja krava.....	27
9.1. Čobansko pjevanje	28
10. Ganga	30
10.1. Podrijetlo riječi <i>ganga</i>	31
11. Uspavanke.....	40
12. Rječnik	43
13. Zaključak.....	47
14. Podatci o kazivaču	48
Literatura.....	49
Sažetak	51
Ethno-philological contributions to cultural heritage of West Herzegovina	52
Abstract.....	52

1. Uvod

I dok je ljudskom umu asocijacija na običaje, baštinu i tradiciju nekoliko djedova koji gangaju na škrtom kamenu Dalmatinske zagore, raskoš slavonske nošnje, ritam dubrovačkog i hercegovačkog Linda, pokoja zagorska popevka i dalmatinska klapa koje pozdravljaju s nekakve emisije na televiziji, ljudskoj duši - običaji, baština i tradicija oduvijek su sastavni dio. I koliko god se uplitanje čovjekove duše u priču o nečijoj tradiciji činilo suvišnim, tu se ne radi o nečijoj tradiciji nego o njegovoj tradiciji, prošlosti i identitetu, radi se o tradiciji koja je odgojila one koji su odgajali njega. I ona glad sa škrtog kamena i ona priča koju je ispričao djed, odnosi među ljudima, načini slavljenja i tugovanja, strahovi, mitovi, plesovi i glazba s koljena na koljeno, našli su svoj put u tkanju identiteta jednog pojedinca i jednog naroda. Prepoznatljivog naroda, naroda sa svojim posebnim dijelom u slagalici kulture svijeta. Kako bi ta slagalica bogatstva na svjetskoj razini ostala potpuna, tu su oni koji njeguju i čuvaju svoje dio, svoje nasljeđe. S takvim zadatkom, ciljem i željom nastao je i ovaj završni rad. Predstavit će se običaji susjedne nam Bosne i Hercegovine, točnije, običaji našega naroda u Zapadnoj Hercegovini. Kako ona duša s početka i razumijevanje važnosti usmene predaje u svim njezinim oblicima ne bi ostali tek skup fonema, rad se uvelike temelji na predaji kazivača koji se i sam bavi očuvanjem tradicije, skupljanjem narodnih pjesama te folklorom. Opankom po Zapadnoj Hercegovini običaji će se tako običaji od blagdana, svakodnevnog života, pjesme i plesa. Slijedeći riječi Thomasa Moorea kako „tradicija nije samo čuvanje pepela nego prenošenje vatre“, iznesen, saslušan i napisan je ovaj rad. Ponešto vatre preneseno je i ciljem da se ne zanemari ni tradicija Hrvata u Bosni i Hercegovini.

2. Usmena književnost

„Usmena je književnost najstariji i najdugotrajniji oblik umjetničkog stvaranja jezičnim medijem.“ (Kekez, 1986: 133)

U govoru o usmenoj književnosti, nužna je distinkcija s onom pisanom zbog važnosti koju ona nosi u pristupu i proučavanju načina na koji se sama književnost razvija u određenim društvenim sredinama i povijesnim razdobljima. Put kojim se književno djelo prenosi od autora do publike ima jednu od ključnih uloga u statusu književnosti u socijalnom životu, te je kao takva, usmena književnost u mnogočemu oprečna onoj pisanoj – dok ćemo jednu govoriti i

slušati, drugu ćemo pak pisati i čitati. Umjetnost je kročila zajedno s čovjek ili ako hoćemo, čovjek zajedno s umjetnošću. Njegova potreba da tu istu umjetnost prenese nije bila podređena olovci i papiru, već samo njegovu govoru i riječima oblikovanim u prva književna djela, ona usmena koja kao takva čine najstariji oblik književnosti. Usmena književnost oblikovala se kao sastavni dio ljudskog života, kao prvotni krik narodnog stvaralaštva i stvaralaštva zajednica, tako ćemo nerijetko susresti preferenciju oslovljavanja iste kao *narodne književnosti* – jer narod je duboko utkan u nju i ona u narod. Kako kaže Solar, svoj procvat doživjela je upravo u vremenima dok je pismenost bila nepoznata ili rijetka, također, „usmena književnost zadržava se i na područjima gdje je pismenost rjeđa nego u drugim sredinama (npr. u seoskim sredinama nasuprot gradskim). Ona, zatim, također postoji i u sredinama odnosno zajednicama gdje je pismenost razvijenija, ali tada kao neki drugi vid književnosti.“ (Solar, 1991: 119)

Dragić promatra njezinu uzlaznu putanju u doba renesanse kada čovjek ulazi u centar zanimanja te se sve češće osvrće na *narodnu književnost* koja ovaj naziv nosi od vremena Micahela de Montaignea u okviru njegove velike posvećenosti narodnoj poeziji. „Jak je utjecaj usmene književnosti i na renesansnu i baroknu književnost. Pisci su stvarali svoja djela po uzoru na usmenu književnost ili su u svoja djela inkorporirali usmenoknjiževne oblike. U XVIII. st. javlja se interes za sustavnijim sakupljanjem, zapisivanjem i proučavanjem usmene književnosti.“ (Dragić, 2008b: 11). Valjda istaknuti jednog od prvih sustavnih sakupljača ovakve vrste književnosti: Johan Gottfried Herder koji 1778. godine objavljuje djelo *Volkslider (Narodne pjesme)*. Drugo izdanje, objavljeno je u Leipzigu 1778./1779. s naslovom *Stimmen der Völker in Liedern (Glasovi naroda u pjesmama)*. Našlo se između njegovih korica prostora i za naše narodno blago pa tako Herder uvrštava i Goetheov prijevod *Hasanaginice* te tri pjesme iz *Razgovora ugodnog naroda slovinskoga* fra Andrije Kačića Miošića. „Od kraja 18. stoljeća u vrijeme uvođenja homerologije za usmenu književnost uvodi se naziv anonimna književnost. William Thomas 1846. godine sugerirao je naziv folklor – narodno znanje. Roman Jakobson i Petra Bogatirjova u svom članku *Folklor kao naročit oblik stvaralaštva* usmenu književnost od pisane razlikuju upravo po postojanju folkloru. U naše vrijeme naziv neofolkloristika poistovjećuje izvedbu i djelo.“ (Dragić, 2008b: 11)

Ako se vratimo na nužno promatranje točaka dodira i odbijanja usmene i pisane književnosti, važno je naglasiti kako se „usmena književna djela oblikuju velikim dijelom na temelju određenih formula, formulaičnih izraza i okvirnih uzoraka za koje nisu bitna manja

premještanja, gomilanja, promjene u rasporedu i slično, nego je bitno što određenim temama odgovaraju određeni načini izražavanja koji se do neke mjere mogu sasvim slobodno slagati i premještati unutar nečeg što je zapravo, okvirno rečeno, jedno te isto djelo“ (Solar, 1991: 120). Unatoč popriličnom slobodnom prostoru za oblikovanje i raširenim rukama u reprodukciji ovakve umjetnosti, dakako, možemo govoriti i o boljim ili lošijim varijantama istoga djela. Ipak, mogućnost različitog interpretiranja usmenoknjiževnih oblika, ocjenjivanje iskaza pripovjedača kao boljeg ili lošijeg, samo nas upućuje na to da se temeljna stvaralačka tehnika usmenih djela razlikuje od tehnike oblikovanja pisanih djela. Tako ćemo u ovim prvima nužno naići na određena ponavljanja, poznate formule koje pamćenje i daljnje prenošenje čine lakšim, izbjegavanja složenih i teže pamtljivih postupaka književnog oblikovanja, na preglednu i tradicijom već utvrđenu kompoziciju i sl. Također, valja se osloboditi generaliziranja usmene književnosti kao isključivo produkta kolektiva, a pisane kao produkta pojedinca, ali istovremeno treba imati na umu kako je „usmena poezija uvjetovanj*a* izražavanjem drugačijeg, i svakako više kolektivnog, načina života no što je život modernog, i u mnogo čemu naglašeno individualiziranog doba. Život književnosti koja postoji u knjigama i život književnosti koja isključivo postoji u živom govoru prirodno ne mogu biti isti.“ (Solar, 1991: 122) Stoga, jednostavno ne možemo pomiriti kriterije u proučavanju ovih dviju književnosti, usmena književnost svu svoju raskoš zadobiva upravo zbog svoje pripadnosti pretpismenom načinu prenošenja i njemu srodnom razumijevanju svijeta, čovjeka i života. Ipak, miri ih Kekez kada kaže: „Objema im je zajedničko sve što ih čini književnostima i obje čine ukupnost ljudskog, duhovnog, etnološkog, kulturološkog, antropološkog znanja i zbir su pojedinačnih ostvaraja (...) Razlika je jedino u izboru faktičkih motivsko-tematskih i izražajnih podataka: iz iste vrste jedna je izabrala jedne, a druga se opredijelila za drugu sumu podataka, i svaka je na svoj način provela organizaciju teksta“ (Kekez, 1986: 134). Na kraju krajeva, kako podsjeća Dragić (Dragić, 2008b: 13) brojna su se velika imena pisane književnosti pojila upravo s nepresušnog vrela tradicijske i usmene književnosti.

„Sustav usmene književnosti čine:

1. Lirska poezija.
2. Epska poezija.
3. Priče (pripovijetke).
4. Drama (folklorno kazalište).

5. Retorički (usmenogovornički) oblici.
6. Mikrostrukture (poslovice, zagonetke).

Svaki taj sustav može se klasificirati na više vrsta i podvrsta.“ (Dragić, 2008b: 12)
Pomoćne su znanosti za usmenu književnost: etnologija, antropologija, teologija, povijest, arheologija, sociologija, psihologija i dr.

Usmeno-književne vrste međusobno se prepleću. „Višestruke su interferencije usmene i pisane književnosti. Jedni su pisci zapisivali usmeno-književne primjere i inkorporirali ih u svoja djela, drugi su se nadahnjivali usmenom književnošću i tako stvarali djela trajne umjetničke vrijednosti, treći su pisali po uzoru na usmenu književnost, četvrti su izvorno zapisivali usmeno-književne primjere.“ (Dragić, 2008b: 12)

Sve usmenoknjiževne vrste iznimno su važne sastavnice nematerijalne kulturne baštine.¹ Usmena književnost je općedruštveno korisna.²

„Priče su Ljudi. Zovite ih da žive s vama. Ako ćete biti dobar domaćin naučit će vas svemu što znaju. Dat će vam do znanja kada se spremaju otići. Tada ćete ih predati nekome drugome“ (Pripovjedač iz indijskog plemena Kri). Upravo to je ono što čine, odgojit će Vas koji ćete odgojiti neke druge i tako svi zajedno očuvati ćete onaj svoj dio u slagalici kulture svijeta.

U Hrvatsku usmenu književnost usidrile su se brojne povijesne veze, različite kulture i tradicije. Kombinacija mediteranske, panonske, srednjoeuropske i balkanske kulture iznjedrila je bogatu paletu najljepših boja hrvatske usmene književnosti. Našlo se u njoj prostora za brojne usmene žanrove: predaje, legende, mitove, obredne i dramske dijaloge, epske i lirske pjesme, poslovice, zagonetke i dr. Pripovjedači su je kazivali, a publika slušala na trima narječjima hrvatskog jezika: štokavskom, čakavskom i kajkavskom.

„Mnogi povjesničari, filozofi, etnolozi i antropolozi navode da su Hrvati iz svoje izakarpatske prapostojbine u današnje domovine donijeli jedino svoju tradicijsku kulturu. Odjeci te kulture opažaju se u suvremenim zapisima obrednih lirskih pjesama koje su pjevale

¹ Nematerijalnu kulturnu baštinom čine: jezik, dijalekti, govori i toponimija, te usmena književnost svih vrsta; folklorno stvaralaštvo u području glazbe, plesa, igara, obreda, običaja, kao i druge tradicionalne pučke vrednote; tradicijska umijeća i obrti. Nematerijalna kulturna baština prenosi se iz generacije u generaciju. Prema UNESCO-voj Konvenciji iz 2003. godine nematerijalna kulturna baština je ključni segment prepoznavanja i definiranja kulturnih identiteta koji su osobito ugroženi. (O nematerijalnoj kulturnoj baštini više: Dragić 2016. 265-314.)

² Vidi: Dragić 2014 a: 16-25.

Kolede, Ladarice, Kraljice, Dodole (Prporuše, Preporuše) kao i u obrednim pjesmama koje su se izvodile uz Božić, Jurjevdan (23. travnja), Ivandan (24. lipnja) i dr. U Hrvatskoj se početkom 20. stoljeća, za vrijeme dominacije Seljačke stranke predvođene braćom Radić, usmena književnost nazivala 12 seljačkom književnošću. Neki su je povjesničari književnosti nazivali pučkom književnošću. Međutim, pučku i usmenu književnost treba razlikovati. U uporabi je bio i naziv tradicionalna književnost. U Njemačkoj je i danas takav naziv, a u Engleskoj folklorna književnost. U Hrvatskoj se naziv narodna književnost u službenoj uporabi zadržao do devedesetih godina dvadesetoga stoljeća.“ (Dragić, 2008b: 11)

Prvi hrvatski značajniji hrvatski folklorist bio je Petar Hektorović koji se zalagao za zapisivanje usmenih književnih djela. U svom djelu *Ribanje i ribarsko prigovaranje* iz 1586. godine bilježi dvije bugarštice: prvu o Kraljeviću Marku i bratu Andrijašu i drugu o Radoslavu Siverincu. Uz to, djelo mu obiluje brojnim narodnim poslovicama i anegdotama koje čitatelju prenosi kao zrnca mudrosti na dar. „Stanko Vraz u časopisu Kolo 1842. g. piše da narodne usmene umotvorine treba zapisivati 'onako kako izvire iz ustih naroda'“ (Dragić, 2008: 12). Za vrijeme Hrvatskog narodnog preporoda uz Vraza narodno blago sakupljaju Mažuranić i Gaj, dok Maksimilijan Vrhovac u svom programatskom tekstu *Poziv na sve duhovne pastire svoje biskupije*, poziva na sakupljanje i vrednovanje usmenih pjesama. Dragić zaključuje kako se može reći da je osamostaljenjem Republike Hrvatske snažno porastao i interes za tradicijskom kulturom i književnošću. „Hrvatska tradicijska kultura i književnost svjedoče četrnaest stoljetnu ukorijenjenost Hrvata u europskoj kulturi i civilizaciji. Ta je književnost tradicija pisanoj književnost.“ (Dragić, 2008b: 13)

Običaji Hrvata su „u izrazito kršćanskom (katoličkom) kontekstu i vezani su, najčešće uz poklade, običaji o Velikom tjednu, za Jurjevo, Ivandan, o Došašću, Božićni običaji. Većina ih je novousvojenih, po dolasku na ove prostore, a usvajanje i sjedinjavanje sa sličnima koji su postojali, bilo je postupno.“ (Botica, 1998: 7)

3. Advent

Advent je, u svijetu i kod nas, kako danas tako i u prošlosti, najteatralnije i najraskošnije razdoblje u godini. Dok je danas to šarenilo božićnih lampica i reklama, nekad je to bilo

šarenilo običaja. Naravno, velik dio sela, mjesta pa i gradova, predano radi na očuvanju istih. Trajanje se ovog razdoblja, koje se slavi od 4. stoljeća, tijekom povijesti mijenjalo, ali je njegova središnja pozicija u liturgijskom životu nezamjenjiva. U te četiri nedjelje prije Božića, koje simboliziraju četiri tisućljeća od stvaranja svijeta do dolaska Isusa Krista (Dragić, 2008c: 415), gdje kao asocijaciju na umu imamo i ljubičaste misnice svećenika, izmjenjuje se čitav niz obrazaca ponašanja ceremonijalnog duha.

Nedjelja koja je najbliža svetkovini sv. Andrije (30. studenoga) prva je nedjelja Adventa (Došašća). To razdoblje karakteriziraju post, pobožnost, molitve, mise (osobito zornice) te opća duhovna i tjelesna priprava za doček najradosnijega kršćanskoga blagdana, Božića. Od dana sv. Andrije prestaju svadbe, a o tomu svjedoči i izreka zapadno-hercegovačkih Hrvata: *Sveti Andrija svadbi zavezanija*. To je dan kad su djevojke običavale nagađati o budućem ženiku i uopće o budućnosti. Iznimka je bio blagdan Bezgrješno začće Blažene Djevice Marije. U adventu hrvatski katolici posebno štuju blagdane: sv. Barbare, sv. Nikole, Bezgrješnoga začća Blažene Djevice Marije (narod u Zapadnoj Hercegovini taj blagdan naziva Neoskvrnjeno začće), sv. Lucije (U hrvatskoj narodnoj tradicijskoj kulturi sv. Lucija se povezuje s očima, vidom i ženskim ručnim radom. U Hrvata u Bosni i Bačkoj bilo je zabranjeno na taj dan plesti, presti, tkati, vesti, šivati, prati odjeću) i sv. Tome. Uz te blagdane obavljaju se određeni poslovi, primjerice, stavljanje pšenice u tanjur ili neku drugu posudu kako bi narasla i u koju su se stavljale božićne svijeće ili je bila uresom za Badnjak, Božić i Novu godinu. Uz adventske blagdane vezuju se različita narodna vjerovanja među kojima su najčešća o proricanju budućega ženika ili nevjeste. (Dragić, 2008c: 414) Dragić nam govori posebno i o trećoj nedjelji prije Božića – Ditići, Djetići, Ditinci, Mladenci, drugoj nedjelji prije Božića - Materice, Majčice, Majke nebeske (u Hercegovini su se darivali šaka oraha, jabuka, suhe smokve, opleteni terluci ili neki manji prigodan dar) (Dragić, 2008c: 430) te nedjelji prije samog Božića - Očići, Oci, Oci.

Ono što je zasigurno jedan od upečatljivih simbola ovog razdoblja jest adventski vijenac čija se tradicija izrade, dan danas upornije zadržala od mnogočega drugog. „Adventski vijenac plete se od zimzelenoga lišća ili grančica. Vijenac nema ni početka ni kraja što simbolizira vječnoga Boga. U vijenac su stavljene četiri svijeće koje simboliziraju: četiri adventske nedjelje; četiri godišnja doba; odnosno: stvaranje, utjelovljenje, otkupljenje i svršetak. Prve adventske nedjelje pali se jedna svijeća i tako svake naredne nedjelje po jedna.

Adventski se vijenci nalaze u crkvama, te stanovima i domovima i predstavljaju poziv na molitvu. U novije vrijeme, simbolična funkcija adventskih svijeća, transformira se u estetsku funkciju.“ (Dragić, 2008c: 438).

„Božić je u kršćanskoj tradiciji dan kada se slavi rođenje Isusa, a svoje korijene nalazi u rimskoj antici. Već je rimski car Aurelijan 25. prosinca proglasio dies natalis solis invicti (rođendan nepobjedivog sunca). Još jedan božićni datum vezan je uz pretkršćanske običaje - 6. siječnja, kada se u kršćanstvu slave Sveta Tri Kralja, u starome Egiptu bio je rođendan boga sunca Aiona. No sve ove i mnoge druge mitološke predloške kršćanstvo definitivno u 4. stoljeću utapa u svoje obrede, a iz toga stoljeća uostalom imamo i prve podatke o proslavi Kristova rođenja. Naime, papa Liberij I. je godine 360. sagradio kapelu s jaslicama, koja je od 9. stoljeća poznata kao bazilika Santa Maria Maggiore. Mnogo poganskoga i pretkršćanskoga u sebi nosi i vremensko razdoblje između 25. prosinca i 6. siječnja, tzv. dodekahemerom. Ta "premosnica" između stare i nove godine, pretvorena je crkvenim sinodom u Toursu 567. godine u 12 svetih dana. Najvažnije kršćansko utapanje ili preslojavanje je početak nove godine u vrijeme proslave Božića. Julije Cezar je 46. godine prije Krista utvrdio reformirani julijanski kalendar i odredio sadašnji tijek mjeseci, te time i početak godine. Tako se u narodu često miješaju ili udvajaju neki običaji linijom Božić (Badnjak) - Nova Godina (Silvestrovo) - Sveta Tri Kralja.“ (Braica, 2004: 6)

3.1. Badnjak

Više je tumačenja o podrijetlu naziva badnjak. „Badnjak svoj naziv baštini od starocrkvenoslavenskoga glagola бѣдѣти – 'bdjeti', ili od pridjeva badar i od toga izvedenoga glagola razbadriti se – 'razbuditi se, biti budan“ (Dragić, 2010a: 229). Badnjak u svijetu folkloru predstavlja veliku riznicu karakterističnih mu običaja i tradicija, zajedno s njihovom kako socijalnom, tako i estetskom razinom. Također, u našoj kulturi Badnjak je i dan Adama i Eve.

„U Hercegovini se vjeruje, premda su Adam i Eva sagriješili, učinili su pokoru i nalaze se u raj, te se vidi kako se rukuju na mjesecu“ (Dragić, 2014b: 431). Raznovrsne obrede koje vezujemo uza nj, možemo podijeliti na dnevne i noćne). „Badnje jutro i dan karakteriziraju: djeca – jutarnji čestitari (kvočke, položaj, badnjičari); obredi, običaji i divinacije vezane uz

drvo badnjak; post i priprava hrane za Božić; pravljenje božićne svijeće; gobinjanje (kićenje) zelenilom, najčešće bršljanovim, maslinovim i lovorovim grančicama³: domova, štala, dvorova, njiva, voćnjaka, maslinika, vrtova, pčelinjaka, badnjaka, groblja; koledanje i veseljanje; blagoslov ovaca; glorijani; škropljenje blagoslovljenom vodom: ukućana, domova, štala, stoke, dvorova, njiva, voćnjaka, maslinika, vrtova, pčelinjaka, badnjaka; divinacije“ (Dragić, 2014b: 399).

U ovome radu, kazivač se osvrće konkretno na unošenje badnjaka gdje tu ulogu preuzimaju muškarci iz po jedne obitelji, dok domaćica te kuće i ostali članovi sudjeluju u prigodnom i tradicijskom dijalogu (elementi folklorne drame). Prema Dragićevim istraživanjima, u Ljubotićima kod Širokog Brijega unosilo se onoliko badnjaka „koliko je muškadije u kući“. Na području Bosne i Hercegovine, badnjak je bio drvo cera ili hrasta. „Cer i hrast dugovječna su drva i simboliziraju Božju vječnost. Ukoliko nema tih drveća, badnjaci su bili od graba, bukve, kljena, javora, bora, smreke, smokve, trešnje itd.“ (Dragić, 2010: 230).

Tradicionalno se u Hercegovini, „u rano jutro, prije izlaska sunca, muški članovi obitelji, obično otac i sin, ili djed i unuk, odlazili u šumu i u svojim ogradama sjekli tri badnjaka od već određenoga duba, te ih na ramenima donosili na ognjište. Domaćica je tražila od domaćina da usječe mahovnjat badnjak kako bi ovce bile runatije. Badnjak se sjekao s jedne strane i ukoso, a bio bi oko metar dug i trideset do pedeset centimetara debeo. Kada je badnjak donesen iz šume, trebalo ga je zatesati i na njegovom gornjem dijelu teslom napraviti križ, te ga prisloniti pod strehu, uz zid kuće do ulaznih vrata. Oko njega bi se stavila još dva manja badnjaka bez znaka križa“ (Dragić, 2008a: 73).

Badnjak kao dan bogat obredima, ophodima i svojim dugovječnim i specifičnim običajima, dan je posvećen i pripravi hrane za nadolazeći Božić, te kao takva, hrana je još jedan od elemenata u tradicijskoj raskoši ovog dana. „U Hercegovini se mijesila božićna pogača, beskvasni obredni kruh, koji je ukrašen šarama. Ta pogača jela se na božićno jutro, svaki član kuće dobivao je po komad. Osim pogače, domaćica bi nedjelju dana prije Božića mijesila razne kruhove i štrudle. Ta peciva su, kao i pogača, bila urešena (ispisana) raznim upotrebnim predmetima (šalicama, ključevima ili nekim drugim šiljatim predmetima pripremljenim za tu namjenu)“ (Dragić, 2015b: 414).

³ Vidi: Dragić 2013c., str. 63-75.

Valja naposljetku spomenuti ulogu svijeće Badnjeg dana kao one koja prati čitav životni put kršćanina – od krštenja do napuštanja ovog svijeta. Tako na Badnjak „u Slavoniji, Srijemu, Vojvodini, Bosni i Hercegovini, te ponegdje u Dalmaciji palile su se tri svijeće, odnosno trostruko izrađena voštana svijeća. Svijeće se povezuju hrvatskom trobojnicom ili je svaka od njih po jedne boje trobojke. Na Badnjak bi poslije podne domaćin napravio božićnu svijeću. U oku ili neki drugi sud stavio bi žito, u koje bi stavio veliku svijeću od voska i ukrasio je grančicama bršljana, bora ili masline. Na vrh tih grančica stavljao bi jabuku. Nitko, osim starješine, nije smio dirati u svijeću: nije smjela pasti, nakriviti se, puknuti, jer se u tom slučaju vjerovalo da će u nastupajućoj godini starješina kuće umrijeti“ (Dragić, 2010b: 470).

Na koncu, Dragić o Badnjem danu zaključuje: „Obredi i običaji vezani uz drvo badnjak zrcale pretkršćansku i kršćansku tradicijsku kulturu. Premda su obredi, običaji i ophodi vezani uz badnjake iznimno raznovrsni, karakter im je istovjetan, a označava ga radost i veselje zbog dolaska Spasitelja i Otkupitelja svijeta. Badnjaci su u središtu Badnjaka (Badnjice), a karakteriziraju ih: ritualna sječa, donošenje domu i stavljanje pod strehu do ulaznih vrata, kićenje bršljanovim ili lovorovim grančicama (ponegdje mahovinom), ceremonijalno večernje unoenje u kuću i stavljanje na vatru na ognjištu; škropljenje blagoslovljenom vodom; posipanje žitom (ponegdje i slamom); polijevanje vinom (krštenje); molitva. Badnjaci su u hrvatskoj kršćanskoj tradicijskoj kulturi antropomorfirani i uz njih se veže kult pokojnika.“ (Dragić, 2014a: 88)

Kazivač, Zdenko Damjanović, govori nam pak o običajima na Badnjak u njegovom rodnom selu Biogradi, pokraj Širokog Brijega u Hercegovini:

Mi se vraćamo u vrijeme naših starih, ja ću ti pričati povijest naše obitelji gdje ova tradicija traje evo više od dvjesto godina i nije se prikinila, tu slavimo Božić pet obitelji, tu je nekad bila jedna kuća i manje-više izašli smo iz rodbine ali eto zadržali smo tu tradiciju. Znači krećemo sa Badnjom večeri, pripremom za Božić. Od svih obitelji uvijek se znao jedan staratelj, domaćin koji okuplja sve obitelji na Badnjak i zakaže kada se polazi iz te i te i kuće, uvijek otprilike oko sedam sati nalazimo se kod prve obitelji. Tu se svi okupimo, tri su badnjaka, manji, veći, srednji i iz svake kuće se odredi po jedno muško da se unese badnjak. Dakle, trojica muškaraca izađu pred kuću i badnjaci su već usičeni, ovaj prvi muškarac koji unosi badnjak, stavlja ga na desno rame i ulazi u kuću i ide ka šporetu ili ognjištu gdje sjedi domaćin te kuće koji će primiti taj badnjak a domaćica te kuće, znači žena od tog domaćina, ona drži pšenicu u

posudi i posipa po badnjaku i po momku koji unositi taj badnjak kako bi godina bolje rodila. Znači tako ide prvi, pa tako ide drugi, pa tako ide treći momak. S tim kad unose badnjak u kuću, nazivaju sa: „faljen Isus, na dobro vam da došla Badnja večer i sveto porođenje Isusovo“ i sve obitelji odgovaraju: „i s tobom Bog da zajedno“ (ovdje vidimo učestali element folklornog kazališta pri unošenju badnjaka). Na koncu dakle staratelj staje ispred svih obitelji se krsti ispred svih nas prvo s vjerovanjem i onda Oče naš, Zdravo Marijo i Slava Ocu na čast Badnje večeri i sutra svetog poređenja Isusova. Kad je molitva završena, taj isti, glavni domaćin svih nas, uzima drvenu bukaru u kojoj se nalazi crno vino i nazdravlja s riječima: „dobro vam došla Badnja večer i sutra porođenje Isusovo“ i svi mi odgovaramo: „i s tobom Bog da zajedno.“ Znači bukara kruži iz ruku do ruku i svaki pojedinačno nazdravlja i uvijek isto odgovara, pa taman da nas bilo dvadeset i jedno k'o što i je. ⁴

3.2. Božić

U hrvatskoj tradiciji Božić u narodu označava početak nove godine. „Božiću se raduju i mladi i stari, i bogati i siromašni. Nakon polnoćke rodbina susjedi i prijatelji se božićaju ili mirobože. Za obiteljskim ručkom pale se božićne svijeće koje su postavljene u pšenicu posijanu u zdjelu na Dan sv. Lucije. Tradicionalna je hrvatska katolička čestitka *Na dobro vam došo Božić, Sveto porođenje Isusovo*, a odgovara se *I s tobom Bog dao zajedno*. Darivanje je, također, stara narodna tradicija. U minulim je vremenima najčešći dar bio crvena jabuka. Za Božić se novcem, odjećom, obućom, ogrjevom, hranom darivaju siromašni, bolesni, nemoćni i uopće oni kojima je pomoć potrebna. Taj se dar naziva božićnica. Na taj su se dan ukućani prisjećali svojih najmilijih koji nisu među njima pa bi se radi toga isplakali.“ (Dragić, 2008b: 142)

Božić je kako duhom, zajedništvom i općim veseljem, prožet i mnoštvom običaja do kojih se, posebno u manjim sredinama drži i dan danas. Tako ćemo i običaje na dan Božića u Zapadnoj Hercegovini, prikazat ćemo kroz zapis o istima u selu Biograci:

⁴ Zapisala sam u svibnju 2016. godine. Kazao mi je Zdenko Damjanović, rođen 1969. u Biogracima.

U ponoć se ide na ponoćku, kad dođemo s te večernje mise, da ne gubimo običaj, pojedemo sarmu. Na badnji dan postimo i znači eto navečer kad se vratimo već ulazimo u Božić, svi koje zateknemo budne, čestitamo jedni drugima Božić sa riječima: „Dobro vam došo Božić i sveto porođenje Isusovo“ i onda navalimo na sarmu. Znači, novi dan, dan samog Božića idemo u našu crkvu Svetog Jure u Biograticima na slavljenje svete mise gdje se pučki pjevaju božićne pjesme: U sve vrime godišta, Narodi nam se Kralj nebeski, ...

Po završetku ispred crkve se zadržimo, ponese se od kuće suvi smokava, kolača, rakije i onda ispred crkve razmjenjujemo jedni s drugima uz čestitanje Božića. I tu se svakako zaigra kolo, zapjeva ganga i bećarac. A u vrijeme 1960-ih godina, ispred crkve dakle kad se puk uhvati u kolo onda kada bi se momak svidio curi nekoj u kolu, ona bi potajno prema njemu bacila jabuku i on bi je uhvatio ako mu se sviđa i uzvratio je, ako mu cura ne paše, momak pojede jabuku. Momak vraćanjem jabuke daje mig curi. Nakon mise se vraćamo obiteljima s dogovorom u kojoj je kući prvoj ručak, svi se okupimo za stol, od najstarijih do najmlađih, ne smije niko falit, čak i ako je neko bolestan dođe na paljenje sviće. Starješina među nama, pred njim se nalaze tri sviće, pšenica i kruh. To znači cijelo vrijeme stoji pred njim i kreće sa paljenjem sviće, krstimo se u isto vrime svi i ponovno molimo vjerovanje, Oče naš, Zdravo Marijo i Slava Ocu u čast svetog porođenja Isusova. Znači u toj kući odsjednemo jedno dva sata i tu se pjeva, pije, mezi. Šalimo se, često prepričavamo priče starijih, šta je nekad bilo, prisjećamo se naših pokojnih i kako se prije slavio Božić da se ne zaboravi i da se prenese mlađima. Na koncu opet svi budemo na okupu na gašenju sviće. Nožom taj starješina među nama, kruh koji je domaćica ispekla ima unutra oblika križa i on taj dio koji je u obliku križa izreže nožen i to uzme u ruku i potopi u vino i s tim komadom kruha u znaku križa gasi sviću. Na kraju se molitvom zahvali na darovima koje smo blagovali i opet bukarom nazdravi riječima: „na dobro vam došo Božić i porođenje Isusovo.“ I na kraju se svi nazdravljaju makar da samo svi primaknu bukaru ustima. Drugi dan Božića, na Stipandan nakon mise ide se kod punca i punice odnosno dolaze zetovi. Takav je običaj za drugi dan. Ovakav Božić traje kako pamte naši najstariji članovi 200 godina i tradiciju nismo prekinuli.⁵

Uskrs kao stup katoličke vjere, sa sobom nosi i patnju Velikog petka, pa vjernici Božić prihvaćaju kao najveseliji svoj blagdan, kako duhom i raspoloženjem, tako i običajima. O tome

⁵ Zapisala sam u svibnju 2016. godine. Kazao mi je Zdenko Damjanović, rođen 1969. u Biograticima.

nam ponešto govori i Braica: „Hrvati su od samoga početka kršćanskoga života Božić prihvatili kao najveseliji i u mnogočemu najprihvaćeniji kršćanski blagdan. Dok je Uskrs za kršćane najznačajniji religijski ili crkveni datum, Božić je bio i ostao najomiljeniji religijski datum u narodnoj običajnosti. Razlog se može tražiti i u općoj atmosferi, koja je za vrijeme Uskrsa suzdržana i tiha, a za Božića vesela i većinom blago razuzdana.“ (Braica, 2004: 6)

4. Maškare

Nekoliko puta do sada, u radu se spominjalo folklorno kazalište, sve one ceremonijalne i scenske nijanse tradicijskih boja. Takve tradicijske nijanse doživljavaju svoje najupečatljivije boje upravo u razdoblju maškara, odnosno za vrijeme poklada ili karnevala ([krnjveala](#)). Dragić nam opisuje tradicijske obrasce ovog razdoblja i s područja Zapadne Hercegovine: Mostara, Širokog Brijega i Ljubuškog.

Mostar: „U mostarskom kraju pripovijeda se o postanku maškara: 'Bila neka siromašna udovica, imala sinove. Ispekla kolače i pripremila što je imala slatkiša. Pođe kod nekih poznanika i rekne djeci: 'Nemojte ovo dirati, ovo je za poklade.' To su saznali neki iz susjedstva, namaškare se, dođu djeci i reknu: 'Mi smo pokladi.' Djeca dadnu sve što su imala. I otada se slave maškare.“ (Dragić, 2012: 158)

Široki Brijeg: „U široko-briješkom kraju pokladno veselje započinjalo je uoči Čiste srijede - nedjeljom, a završavalo bi utorkom u pola noći. U ta dva-tri dana bi se slavilo na veliko, čak bi i oni siromašniji nabavili što god za tu priliku (kave, šećera, vina, rakije - što se bolje moglo) i tako bi sudjelovali i slavlju. Ako se moglo ispekao bi se pšenični kruh, pita ili uštipci od pšeničnog brašna na masti, čorba od mesa i kisela kupusa. Neki kažu da se trebala i kokoš zaklati u čast nadolazeće korizme. Hrana bi se nosila u crkvu na Pokladnu nedjelju te bi se jelo i veselilo. Iza mise bivala je šala, ples, pisma, kolo trusa i igralo bi se proletka i dilbera. Po cijele dane bi se sviralo, guslilo, diplilo, brojalo - i staro i mlado jednako. Mačkarila su se djeca, a ako je bila veća skupina imali su svoga starješinu, koji je određivao u koju će se kuću svratiti. Obično su se maskirali tako što su se mrčili po licu, stavljali zube od luka, držali krumpir u ustima da bi izmijenili govor, stavljali rogove, brade od vune, zvona kravljih repova. Mačkare oblače neko staro odijelo, često su ga okretali naopačke, nosili su i štap i torbu za skupljanje darova. Često su muškarci oblačili žensko odijelo, a djevojke muško odijelo. Nekad

su mačkare imale i svoje obredne pjesme, na pr.: Poklade su, mačkare su, / napićemo vina, / ženićemo sina. / Ženićemo medvedovog sina. / Vuk će nosit barjak, / lisica će svirat. Kad bi obišli selo, mačkare bi u jednoj kući priredele večeru od skupljenih darova.“ (Dragić, 2012: 160)

Mačkare se maskiraju (mačkare) na različite načine. „U ljubuškom kraju mačkare bi se namazale sastruganom mrčom sa bronzina u kojem se kuhala hrana obješena o verige na ognjištu. Obukla bi se stara rutava roba. Bucmasti muškarci bi bile žene. U konjskoj zobnici nosili su luga i bacali ga po dosadnim ljudima. U maloj zobnici su nosili sastrugane mrče sa bronzina koju su jednom rukom trali i s tako crnom rukom na prevaru se rukovali i vrlo često pomazali po obrazu samo cure ili mlađe žene. Znali su glumiti i doktore obučeno u bijelo. Jedan od mačkara, većinom muškarac obučeno u ženu, pao bi u nesvijest, pa bi ga doktor vizitao.“ (Dragić, 2012: 161)

U vrijeme Velikih poklada najraznovrsnije je i najbogatije folklorno kazalište u Hrvata.⁶ „Podrijetlo je hrvatskih pokladnih ophoda i običaja u drevnim pretkršćanskim vremenima. U njima se opažaju utjecaji indoeuropskih, slavenskih, romanskih, germanskih, kao i običaja i ophoda drugih naroda. U folklornome pokladnom kazalištu značajnu skupinu čine magijski ophodi, a namjera im je apotropejska. U vjerskom pogledu, Poklade su smještene između Sveta tri kralja i Čiste srijede, ali nemaju nikakve veze s obilježavanjem Uskrsa. Poklade u hrvatskome narodnom izričaju imaju dvostruko značenje: poklade – kao razdoblje od Sveta tri kralja do Čiste srijede, ali su i sinonim za maškare, te su oproštaj s redovitim veseljem i svim ugodnostima u svakodnevnom životu. Glavno veselje i folklorno kazalište je popodne, nedjeljom i utorkom do ponoći kad nastupa Čista srijeda kojom počinje korizma. Smještene su u to vrijeme, vjerojatno, zbog potrebe da se puk provešeli prije početka korizme, u kojoj će kroz šest i pol tjedana vladati stroga tišina, odricanje i pokora. Uz pokladno vrijeme vežu se svjetovni i vjerski narodni običaji. Mnogobrojni žanrovi folklornoga kazališta prestali su se izvoditi; neki od njih su modificirani, dok neki nastavljaju živjeti kroz festivalske svečanosti.“ (Dragić, 2012: 186)

⁶ Velike poklade su dan i noć uoči Čiste srijede.

Na području Zapadne Hercegovine, u selu Biograci, ali i okolnim selima, običaj je bio da se, posebno djeca, zamaskiraju i odlaze od vrata do vrata gdje bi od susjeda ponekad dobivali novac, a najčešće su to bila jaja i kolači.

Najviše bi se djeca tu mačkerala. Prije samih mačkara na par dana sakrivaju se po strani negdje i prave maske, najviše od kutija od cipela i znam da bi stavljali kosu od komušine od kukuruza. Na dan mačkara dakle čekalo je se sumrak, znaš da padne malo noć, onda bi po dvoje, troje u grupicama išli od kuće do kuće sa promjenutim glasom i neobično obučeni gdje bi se najčešće muškarci oblačili u žene i obrnuto i ulazeći u kuće, mi bi već sa ulice, da nas čuju da se ne bi ovi neki prepali, uvijek bi malo jačim tonom vikali „mačkare“. Bilo je obitelji gdje nas prime koje vole mačkare i tu ih zabavimo nekom igrom koju sami smislimo, a bilo je i di jedva čekaju da odemo jer su se neka djeca bojala, tu smo dobivali novac, to nije nešto puno bilo, ali nama to tad je bilo, od nekih smo dobivali jaja i kolače, kad već ulazi duboka noć onda već prestaju mačkare i ulazimo u korizmu.⁷

5. Korizma

Korizma je razdoblje od Čiste srijede do Velikoga petka. „Kršćani se pripremaju za slavljenje Uskrsa molitvom, postom, slušanjem i čitanjem Božje riječi te dobrim djelima. Odrasli pripadnici za krštenje, katekumeni imaju u korizmi završne pripreme za svoje krštenje u uskrsoj noći. U korizmi, kršćani pristupaju sakramentu ispovijedi, da pomireni s Bogom i ljudima radosnije mogu slaviti Uskrs. Unutar korizme ima šest nedjelja i svaka ima svoje ime. Prva korizmena nedjelja zove se Čista, druga je Pačista, treća Bezimena, četvrta Sredoposna, peta Gluha (Glušna), a šesta je Nedjelja muke Gospodnje ili Cvjetnica. Korizmene i uskrsne molitvene pjesme molile su se od Čiste srijede do Uskrsa. To je vrijeme kada katolici posebno skrušeno žive i pripremaju se za najveći blagdan – Uskrs. Mnogobrojne su starinske molitve koje kazivači i danas kazuju.“ (Dragić, 2008b: 152)

Tijekom korizme ili četrdesetnice kršćani intenzivnije razmišljaju o obraćenju i pokornički pristupaju sakramentu pomirenja. U korizmi čine djela milosrđa, mole, poste i

⁷ Zapisala sam u svibnju 2016. godine. Kazao mi je Zdenko Damjanović, rođen 1969. u Biogracima.

obavljaju pobožnost Križnog puta. U tradiciji hercegovačkoga puka ovo je vrijeme kada se tijekom svih 40 dana odriču onoga što im je iznimno drago, prisjećajući se Isusovih 40 dana proboravljenih u pustinji. Iza korizme je Veliki tjedan, vrhunac predvazmenoga otajstva. Otkad zna za sebe ovaj je puk tjedan od Cvjetnice do Uskrsa proživljavao s uspomenom na Isusovu muku. (Jurilj, 2018: 5)

Iako razdbolje i kada orgulje u crkvama „šute“, razdoblje kada se narod duhom i tijelom okreće skromnosti i odricanju, korizma je običajima i liturgijskim obredima i više nego bogato razdbolje. Kroz korizmu u selu Bigoraci ukratko nas provodi kazivač Zdenko Damjanović:

*Znači na čistu sridu se posti, većina o krvu i vodi, nema pjesme, nema veselja, znači prisjećamo se muke Isusove. Svakog petka Put križa, eto, do velikih dana, kad su obredi Velikog četvrtka, petka, subote, tad smo, pa mislim čitavo selo u crkvi. Čita se muka, na Veliku subotu, blagoslov hrane, znači nose se u korpi jednoj kuvana jaja, to šta će se za doručak ujutro jest, suvo meso, pršut, ribica ili pečenica. Eto to se tu večer blagoslovi i ujutro na sam dan Uskrsa, obitelj se okupi za stolom, pomoli se Bogu i ta blagoslovljena hrana je za doručak. Na Veliku subotu farbaju se jaja, najviše se stavljala od luka ona goljubtina. Pa dosta se u neki u najlon čarape što bi ih zvali, stavljali od djeteline list tako da ostane šarenilo neko, ukras. Eto, na sam dan Uskrsa, svi idu u crkvu na misu, uz pučko pjevanje uskrsnih pjesama. Poslije pred crkvom opet ostaje puk, nose se dakle jaja od kuće i onda je nadmetanje čije je jaje jače, tucanje jajima. I to zna zaratit pravo.*⁸

5.1. Veliki tjedan

Tjedan prije Uskrsa, započevši s blagdanom Cvjetnice, naziva se Veliki tjedan, Sveti tjedan ili Tjedan muke. Tjedan koji je posvećen spomenu Isusove muke i dočeku najvećeg kršćanskog blagdana. U narodu, Veliki tjedan obilježen je bliskom povezanošću tradicije i bogoslužja, puka i Crkve. Narod kroz molitvu, post i obrede suosjeća s mukom i konačnom radošću velikih dana.

⁸ Zapisala sam u svibnju 2016. godine. Kazao mi je Zdenko Damjanović, rođen 1969. u Biograticima.

„U Velikom tjednu pučki običaji, obredi i vjerovanja prepleću se s crkvenom baštinom. Umivanje u cvjetnoj vodi na Cvjetnicu kao i umivanje na Veliku subotu imaju apotropejsku funkciju, a prolijevanje te vode u vrt ima panspermijusku funkciju. U hrvatskoj tradicijskoj kulturi iznimno je raširen kult pokojnika. Stoga su se i na Cvjetnicu blagoslovljene grančice stavljale pokojnima na groblje. Ostacima barabana kao i ugarcima od blagoslovljene vatre na Veliku subotu puk je pridavao apotropejsku moć.“ (Dragić, 2015a: 155)

Veliki četvrtak, Veliki petak i Velika (Bila) subota čine Sveto (Veliko, Vazmeno) trodnevlje.⁹ „Posebnu duhovnu težinu u životu Hercegovca vjernika imaju Veliki dani. Većina bi puka postila tijekom cijeloga Velikog tjedna. Molile su se Isusove krunice (mole se 33 Očenaša kao uspomena na broj godina Isusova ovozemnoga života, 5 Zdravomarija i Vjerovanje). Djeci se govorilo da mole i da se tih dana ne igraju prikoviše, posebice da ne pjevaju. Čobanice bi išle 20 Etnografski muzej Split k ajvanu, ali ne bi ni plele ni prele nego bi molile Isusove krunice.“ (Jurilj, 2018: 19)

5.2. Uskrs

Nakon duge priprave duha i tijela te Vazmenog trodnevlja, kršćani slave svoj najveći blagdan – Uskrs. Svi simboli i radosti proljeća, novog života i buđenja, tek tada obuzmu srca i domove naroda.

„Prvotno se Uskrs slavio svake nedjelje, a od 2. stoljeća slavi se jedanput godišnje nakon prvog proljetnog punog mjeseca, između 21. ožujka i 25. travnja. Podrijetlo mu je u židovskom blagdanu Pashe. Židovi su Pashom slavili čudesna Božja djela koja je on pokazao posebno izlaskom Izraelaca iz egipatskoga ropstva. Kršćanska se vjera usredotočuje na Isusovo Uskrsnuće, odnosno prijelaz iz smrti u život.“ (Dragić, 2015a: 176)

Velika subota, tada bude misa ono, ogrjev se pali dole, vani, onda se s ogrjeva velika svijeća pali, pa svi koji nose sviće s ton svićon pale druge, a nose i dica male sviće. Onda bude blagoslov te sviće u vodi pa se sipa u kemenice di se ulazi u crkvu. Onda tada bude i misa i pričest i sve. A ponoćke je bilo sve kako zavisi od fratra, ali prije je do ponoća bivalo i završi se prije. A kad bi išli kući pjevalo se gange. A tamo oko Uskrsa tucalo se jajima, davalo se jaja. Obično su suvi kolači se pravili, a poslije su izmodirali svake vrste kolača, prije nije bilo.

⁹ Usp. Dragić 2010c: 81-104.

*Nedilja Uskrs na misu onda se veseli prid crkvom, pjevaj i vazda tucanje jajima. Jaja su se ukrašavala cvjetovima od trave i luka pa staviš u čorap, u šerpu i prokuva se. Mi nikad one boje nismo stavljali. Blagoslivljala se i rana, a prije bi se i kod kuće blagoslivljalo, jaja bi kod kuće skuvali, kršćene soli, poškropimo i pomolimo se, nije se nosilo prije na blagoslov, to odma ujutro kad ustaneš na Uskrs, prije mise. Čestitalo se ono Uskrs iza mise, ko oće more otić ćeri i zetu, kod punca i punice. Vazda bi se napravila kalja, malo i mesa se ispeče i skuva, ali nije bilo pečenja ko sada. Pjevalo se ispid crkve brojke, gange, bećarca, a i šijalo se i kolalo. Na usnoj harmonici je ko je znao sviro trojanac, trusu i taraban. Momci i cure su se i zamirali na taj dan, oni se ufate u kolo, dobacivali bi jedni drugima. A ako dobiješ čorap od cure to znači da te neće.*¹⁰

Na Uskrs se ide na misu, poslije mise piva se gange ispred crkve i svatko iz džepa vadi obojeno i urešeno kuhano jaje. Počinje običaj „tucanja jajima“, običaj-igra probanja tvrdoće jaja. Čije je jaje tvrđe, ono pobjeđuje i natječe se dalje. I Uskrsni ponedjeljak se slavi, sve je gotovo jednako kao na Uskrs, a druga nedjelja poslije Uskrsa je Mali Uskrs, Bila nedilja, dan kad se najviše naše djece prvi put pričesti. (Jurilj, 2018: 32)

6. Sveti Jure

Blagdanu svetog Jure posvećeno je među najviše obreda, ophoda, molitava, procesija, svetih misa, legendi, usmenih pjesama, vjerovanja, zavjeta te ustaljenih narodnih običaja vezanih uz taj dan. Tako sveti Jure ulazi u krug najštovanijih svetaca u narodu Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Kao takav, 23. 4. u selu Biograci, dan danas povezuje prijatelje, rodbinu i poznanike. Tom selu, sveti Jure je i zaštitnik. Također, Dragić se u svom radu *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata* osvrće na tradiciju šovanja ovog sveca na području Zapadne Hercegovine, točnije u Posušju i Širokom Brijegu. Tako u izvorima o Posušju nalazimo:

„U posuškom kraju po Jurjevu se poznaje kakav će tko biti kroz godinu, hoće li biti lijen ili vrijedan, hoće li biti spavalica ili će se ranije ustajati. Tamošnja je izreka Nemoj da te Jura prigazi svojim kolima!. Vjerovalo se da sveti Jura prolazi kolima prije nego svane i koga zateče u krevetu, pregazi ga, i taj će cijelu godinu biti lijenčina i spavalica, i nikakve koristi od njega neće biti. A tko se ustane prije nego sunce izađe, naloži ognjište i o kućna vrata objesi

¹⁰ Krešimir Šakić zapisao je u kolovožu 2019. godine. Kazala mu je Milka Damjanović, rođena Ćorić, 1947. u Biogracima.

prvi proljetni pupoljak bit će vrijedan i koristan te godine. Onome tko se ne ustane na vrijeme stave mu draču oko kućnih vrata da ostane obilježen među svijetom da se zna koga je Jura pregazio“ (Dragić, 2013b: 285). Na vjerovanja slična ovomu nailazimo i u Dugopolju i Kijevu.

Nekoć su Posušanke „na Jurevdan zelenilom kitile kuće. Kada bi djeca svoje majke radoznalo pitala tko je to sve okitio, majke bi odgovarale da je sveti Jure jutros prošao selom i okitio svačiju kuću. U Kočerinu kod Širokoga Brijega večer prije Svetoga Jure na livadama se ubere razno cvijeće. Prije se obično brala tilovina, a brala su je djeca. Na dan Svetoga Jure ustajalo se prije izlaska sunca, te bi se okitila cijela kuća tim cvijećem, a posebno prozori i vrata, a zatim i staje. Obično bi kićenje obavljali mlađi naraštaji. Na planini Kušanovac kod Širokoga Brijega do naših dana sačuvao se običaj kićenja prije izlaska sunca. Netko od ukućana ustane i ode donijeti procvalo cvijeće ili zelenu granu tilovine ili šljive, ili što je god zeleno.“ (Dragić, 2013b: 290)

O svetkovanju svetog Jure na području Širokog Brijega, Dragić navodi:

„U širokobriješkom kraju umivalo se prije sunca, djevojke i žene su se valjale u rosi, vjerujući da ih neće boljeti kosti.“ (Dragić, 2013b: 286)

„Na planini Kušanovac kod Širokoga Brijega poškropi se prije izlaska sunca, napravi krštena voda i sol i obilazi oko kuće i kaže: Da Bog sačuva sveti Jure od zmija.“ (Dragić, 2013b: 289)

„U širokobriješkom kraju svaka kuća je obilježavala svoje stado tako što bi neka domaćinstva malo zarezala uho svoje ovce na u, desno ili ulijevo, prema gore ili dolje. Na taj dan su se ovce prvi put muzle i šišale. I sada se na Jurjevo prvi put u godini muzu i šišaju ovce.“ (Dragić, 2013b: 297)

„U Kočerinu, Privalju, Izbičnu, Jarama i drugim selima kod Širokoga Brijega prije izlaska sunca obilazila se stoka i cijelo imanje, i škropilo blagoslovljenom vodom, i molilo za dobar urod i zdravlje stoke. (Dragić, 2013b: 288)

Blagdan sv. Jurja vjernici slave vjerskim i svjetovnim običajima i obredima. „U folklornom smislu Jurjevo je uz Badnji dan najbogatiji dan u godini. Neki od jurjevskih običaja, obreda, vjerovanja i proricanja pretkršćanskoga su podrijetla, a u nekima se prepleću pretkršćansko s kršćanskim. Najviše svjetovnih obreda, ophoda i običaja imaju apotropijski i

panspermijski karakter. Svetoga Juru katolici zazivaju kao nebeskoga odvjetnika i mole ga da isprosi oprostjenje i otpuštenje grijeha. Nakon vjerskih obreda u mnogim su se mjestima održavala i/ili se još uvijek održavaju narodna veselja. U nekim mjestima na Jurjevo se pomagalo sirotinji orati.“ (Dragić, 2013b: 310)

Kao što je spomenuto, sveti Jure je kao zaštitnik sela, posebno štovan i u Biograticima pokraj Širokog Brijega:

Znači svake godine do dan danas, 23. 4. slavi se zaštitnik sela, sveti Jure. Misa bude na Gradini, znači to je jedno uzvišenje poviše sela, u Rimsko doba bio grad. Tad je naziv sela bio Biogradci. Tu se okupe svi mještani, rodbina i prijatelji iz okolnih sela pa i šire. Nakon svete mise, na tom istom mjestu, Gradini, pa nekoliko sati bude pučka veselica. Tu se razmjenjuju gange, znači jedni završavaju, drugi započinjaju. Prije bi se bacalo kamena s ramena, skok u dalj i potezanje klipa. To bi doduše iz priča naših stari radili samo oni najstariji i najhrabriji. Poslije se silazi u selo, znači kuće su otvorene za svakoga, na taj dan nije se kuća ključala nikad i ko ti nije prijatelj taj ti taj dan svrati, svraćaju jedni, drugi u prolazu nakon mise, to je dan od prijateljstva. Taj dan su kuće okićene, vrata i prozori sa tilovinom. One prve procvjetaju, ima specifičan miris i eto ukrašavaju se kuće. A ujutro bi, neviste, namirivale ajvan, i poškropile bi kuće, štale. Danas to nažalost nije tako. Uoči svetog Jure, kod kuća bi se palili svitnjaci, a danas, to zajednički napravimo na mjestu Gradina, gdje se slavi sveta mista, znači kad to mjesto trsimo, sav taj otpad pripremimo za jednu lomaču, plamen, svjetlo i uz dogovor neki oko 9 sati većina nas izađe gore i zapalimo zajednički svitnjak i svak svojim kućama. Moja obitelj je zadržala tu tradiciju dan danas, tokom dana prođe oko 80 gostiju kroz kuću, rodbine i prijatelja, hrane bude u izobilju, uvijek ostane, a tad nikom nije ni do hrane. To je jedini dan gdje se sretnemo svi, rođaci i njihova djeca. Tako održavamo u stvari poznanstvo i prijateljstvo. U večernjim satima, odlazi se na glavnu cestu na dernek ili šetnju. Momci sjede na zidovima, duvaru i promatraju cure koje šetaju, znači ima početak odakle oni polaze jednom stranom puta i ima mjesto gdje se okrenu, okretište, dotle se šetalo i vraćaju se u drugom smjeru. I sad, ko koga zamiri curom, priključi se šetnji i čosaju.¹¹

¹¹ Zapisala sam u svibnju 2016. godine. Kazao mi je Zdenko Damjanović, rođen 1969. u Biograticima.

7. Misa

Kazivač Zdenko Damjanović govori o posebnom pozdravu među članovima obitelji nakon svete mise, koji se u mnogim selima Zapadne Hercegovine sačuvao do danas.

Kod nas je običaj nediljom ić k misi, a u ono doba nije svak mogo ni ić, neko je moro ostat kući štogod skuvat čeljadi za pojest kad se vrate s mise a nije se imalo šta ni obuć, misne košulje i ostalo. Tako da je u nekim obiteljima znala bit po jedna koušulja onda bi jedan član obitelji išo jedne nedilje u toj košulji, a druge nedilje drugi. A običaj je bio kad se dolazi s mise kući, ovi što su ostali kući pitaju ove što su bili: „kako ti kod mise?“ ili „kako vam kod mise?“ ako je njih više ušlo odjednom, onda ovi odgovaraju: „dilo ti od mise“, a oni uzvraćaju „i tebi duševno spasenje.“¹²

8. Svatovski običaji

U nekim minulim vremenima, budući mladenci upoznavali bi se nakon nedjeljnih misa, na seoskim *silima*, šetnjama, dernećima i poslovima oko zemlje. No, kako se to u velike promijenilo, znatno su se izmijenili i običaji samih svatova – od prošnje, zaruka do vjenčanja. Kako u mnogim drugim krajevima, tako i u Zapadnoj Hercegovini, svaki korak od upoznavanja dvoje mladih, pratio je bogati spektar prigodnih običaja. Svatovi su tada predstavljali gotovo dramsku izvedbu, ponekad i od nekoliko dana, u kojoj bi svaki *svat* imao svoju posebnu ulogu. Opširna i šarolika svatovska tradicija ne izostaje ni u selu Biograci, posebno u vremenu o kojem se govori, prije pedeset pet godina:

Ja ću ti sada ispričati vrijeme moje mame, ona je 1947. rođena u Biogracima, zaseok Cernica, a udala se 1964. kao mlada, došla je na konju. I to bijelome, tražio se bijeli konj za mladu. Na Babinu Milanu (konju). U to vrijeme svatovi su trajali tri dana i mladoženja nije išo po mladu jer je obred vjenčanja bio na nekoliko dana ranije, možda tri, četiri dana prije. On nju čeka kući. I mladoženja je posluživio u svojim svatovima, nije sjedio s mladom. Kum, kuma i djeveruša su sjedili s njom. Okupljanje svatova kod mladoženje kreće sa prikupljanjem konja,

¹² Zapisala sam u svibnju 2016. godine. Kazao mi je Zdenko Damjanović, rođen 1969. u Biogracima.

znači ko bi imo u to vrijeme 15 svatova, bio je na glasu, normalan je polazak ko i dan danas u zakazano vrijeme, svatove ispraćaju kolarice, to su žene koje pjevaju svatovsko pjevanje.

Prva riječ pomoć Bože

druga riječ ako Bog da

treća veća, Božja sreća,

na četvrtoj soko stoji,

na čije će dvore pasti,

na naše će, ako Bog da

To se pjevalo kad se polazi po mladu i kad se dočekivalo mladu kući, kad je dovode, s tom pjesmom je isprate i doprate. Kad svatovi dođu po mladu. Tamo je obično gužva djece, bore se ko će čuvati konja svatovskog, onaj ko ga čuva ujeti konja i on je zadužen, kaže, brinuti se za konja dok su svatovi tu. Tako kad svatovi krenu svako uzme svog konja i da se neki novčić, plati se za čuvanje konja. Kod mlade se konji okite, cure tamo s mladine strane. Svatovski kolovođa je stari svat i buljubaša. Domaćin ostaje kod kuće, znači on vodi brigu o svatovima kad su kući, pri polasku po mladu, predaje dužnost starom svatu, buljubaši. Koji nosi obično buklije ili tikve u kojima nose pića ili vina. Taj buljubaša i stari svat predvode kolonu svatova. To obično budu ujko i stric od mladoženje. Ujko ili dajdža. Znači oni već nailaze na iste te, sa mladine strane koji ih dočekuju, na drvenim letvama, malo se kroz šalu razmjene za pića koja su ponjeli i malo nadmudrivanja, „što ste vi došli, sta tražite“, e onda buljubaša ili stari svat koji je bio malo veci govordija, šalio bi se „izgubilo nam se ovce, janje, pa čuli da je ovdje“ i tako kroz mali razgovor i šalu, sa mladine strane ovi što stoje, otvaraju te letve i svatovski starješina poziva svatove da uđu u avliju. Ne bi se sviralo, pjevalo dok mladu ne izvedu. Izvodile bi se i lažne mlade. Znači kad izvedu pravu mladu, kreće se sa pjesmom i kolima. Najčešće su svirale dipke i dvojnice. Jedno se vrijeme tu zadrže, mlada se ide pozdravljat po selu, u komšiluku i penje se na konja koji je posebno okičen za nju, na čelu je konj imo ogledalo, pričalo se, to ogledalo je služilo da se mlada može pogledat, a pričalo se i da je to protiv uroka.

Eto, dovode mladu kući, gdje je dočekuje mladoženja koji je treba skinut s konja, mlada prebaci jabuku u kojoj se nalaze kovani novci, okićenu jabuku. Djeca bi obično čekala s drugu stranu kuće da uhvate mladinu jabuku. Tad se vjerovalo da ako se jabuka ne prebaci ili se vrati natrag, da će se i mlada vratit svojoj kući, da će ostat kući. Mladoženja, stari svat, buljubaša i kumovi, uvode mladu u kuću, ispred vrata, čeka je mlada majka, žena sa malom bebom i daje mladi u naručje, da joj poželi plodnost. Obično bi na ulaznim vratima kujine stajala neka prepreka, namjerno postavljena, uže bačeno ili čemlija da se vidi oće li mlada to skloniti ili je briga, samo će prikoračit priko toga. Po tom se gledalo kakva će bit. I mlada prilazi za šporet, tamo se nalazi lonac i probat će hranu koju je svekrva skuvala. Pa se malo i našale. Kao da se tad vidi kakva će ona bit za kuvanje, ispitivanje mlade. Poslije se priključuje svadbena veselje, gdje isto za vrijeme večeri domaćin, kad osjeti da je trenutak, pozove svatove da daruju mladence, pod nazivom „kupljenje jabuke“. Jabuka se kupila iz dva dijela, prvi dio je bilo za darove, znači kum i mlada idu od stola do stola, sa tacnom jabukom i tad svatovi daju pola te jabuke. A mlada je na paljači stavljala darove koje je pripremila za sve svatove, najviše se pleli čorapi i te bi čorape stavila na paljaču i preko stola za svakog svata ostavljala jednu, a svati ostavljaju novac. A sve to vrijeme, sa strane, ove žene što sam ti ih maloprije spomenu, te kolarice, opjevaju jabuku. Prvo kreće jabuka od domaćina. Svakom se pojedinačno pjevalo. Uglavnom kad svaki svat da, pjesma glasi „hvala ruci na jabuci“ i tako se ide od jednog do drugog dok sve svatove ne obiđu. E sad, pratnja mladina ili povodani. Oni ne dolaze u isto vrijeme kad i svatovi kod mladoženje, oni dolaze naknadno, otprilike nakon dva sata. Darivanje mlade nije isto kod svatova i povodana. Vrijednost u novcu nije ista. Povodani su uvijek bacali pola od svata. I onda se to nekako u kasnije vrijeme izjednačilo. 90-tih godina se jabuka izjednačila. I nakon određenog vremena kad domaćin osjeti neki umor mladenaca, poziva mladence da idu spavat i oni odlaze u tu svoju sobu, gdje je za njih mjesto, svatovi se ostaju zabavljat. Sutradan bi vodali mladu po komšiluku da joj pokažu kuće i selo.¹³

8.1. Svatovsko pjevanje

Dok su svatovi putovali prema mladoj, pjevalo se:

Domaćine od odžaka,

¹³ Zapisala sam u svibnju 2016. godine. Kazao mi je Zdenko Damjanović, rođen 1969. u Biogracima.

*jel sloboda zapjevati,
možemol se okripiti,
malo kod vas odmoriti.*

Kod mlade, ženska skupina koja bi ih dočekala, pjevala je:

*Dobro došo, buljubaša,
i za tobom cijelo društvo.
Jeste li se umorili,
z daleka putujući.*

Pri odlasku, mlada se pozdravlja sa svojom rodbinom, a žene pripivavaju:

*Sunce žarko na zalasku,
oće da zađe.
Naša seka na polasku,
oće da pođe.
Ustavlja je mili ćaća,
šćeri neka te.
Oću, oću, mili ćaća,
neka, vrime je.
Pričuvajte seku našu,
dobra sreća s vama pošla,
još vas bolja tamo našla.*

Nakon vjenčanja u crkvi, kod mladoženjine kuće opet ih dočekuju kolarice:

Dobro došo, buljubaša,

i sa tobom cijelo društvo.

Jeste li se umorili,

Iz daleka putujući.

Dobra sreća s vama došla,

još vas bolja ovde našla.

Dok mlada dariva svakog svata, kolarice pripivavaju:

Dobro došla neva naša,

dobro došla dar donila,

sve vezeno i šareno.

Domaćine, svitlo perje,

daruj kolo neve naše.

Domaćine, svitlo perje,

daruj kolo djevojačko.

Cijelo vrijeme, dok se prikuplja jabuka, kolarice pripjevavaju:

Stari svate, diko svatska,

dar jabuku neve naše.

O jamače starog svata,

dar jabuku neve naše.

Domaćine našeg društva,

dar jabuku neve naše.

Zdrav nam bio, buljubaša,

dar jabuku neve naše,

Dar jabuku šćeri svoje.

Dragi brate neve naše,

dar jabuku seke svoje.

Oj đevere neve naše,

dar jabuku neve naše.

Mladi kume neve naše,

dar jabuku neve naše.

Kolarice nakon jabuke svakom zahvale:

Fala ruci na jabuci,

fala vama prikoviše,

fala vama cilo društvo.¹⁴

Do sedamdesetih godina 20. stoljeća svadbe su se najčešće održavale tri dana.¹⁵

¹⁴ Zapisala sam u svibnju 2016. godine. Kazala mi je Milka Damjanović, rođena Ćorić, 1947. u Biogracima.

¹⁵ Vidi: Papić; Dragić 2006: 136-174.

9. Tradicija čuvanja krava

U zapisu možemo vidjeti kako je narod sebi u prošlosti u raznoraznim prilikama pronalazio radost, kroz rad ujedno i razonodu, a u svakom danu društvo i domišljatost kroz igre i zabavu.

U jutarnjim satima, od prve kuće niz ulicu kreću prve krave, zvonare i odmah je ustajanje na noge i redamo se svi. Krave pasu ispod sela, di je Mostarsko blato, veliki pašnjaci. I čuvale bi se prije podne i poslije podne. Poslije kad se pokosi polje u ulici se pravi red, redanje i onda se čuvaju na cijeli dan, odabere se grupa koja će taj dan čuvati cijeli dan, ne dolaze kući do sumraka, sa sobom nose hranu. U vrijeme dok su krave na ispaši, čobani se skupe i nađu sebi hladovinu, vrbe, kraj rijeke i tražili bi sebi zanimaciju. Od trske iz rijeke pravili bi sebi šešire za glavu da bi se zaštitili od sunca i ubili vrijeme. Od kuće bi ponijeli piljke i igrali se piljaka, igrali bi se batke i klisa. A za to provedeno vrijeme hvatali bi rukama rakove, žabe i prikance. Kad krave zamaknu u ulicu, onda mi neki koji imamo konje na ispaši, odvedemo ih na tu rijeku da se napiju vode i tad nastaje trka do u ulicu, ko će prije doć do ulice. Oni koji nisu imali konje, zavidili nam.¹⁶

9.1. Čobansko pjevanje

Sve do sedamdesetih godina 20. stoljeća poljima, planinama, šumama odjekivale su čobanske (pastirske) pjesme među kojima su i sljedeće pjesme:

Marija bole boluje,

majka joj ruvo prelaže.

Šta mi ga pusta prelažeš

kad si me dala Ivanu,

Ivanu momku najgorem.

¹⁶ Zapisala sam u svibnju 2016. godine. Kazao mi je Zdenko Damjanović, rođen 1969. u Biogracima.

*Devet se puta ženio,
sve ih je dvoru svodio,
ni jednu nije ljubio,
sve mu ih majka trovala,
su jednu čašu šerbeta.*

Budila majka Ivana:

*Ustan, sine Ivane,
drugi ti curu odvede.
Ne mogu, majko, ustati,
ružan sam sanak sanjao,
tri su me more morile.
Koje su, sine Ivane?
Seja mi ruke vezala,
ti si mi srce vadila,
čula se žalost do neba.*

*Moj golube vitaline
ne padaj mi na maline.
Kad maline zrele budu
i same će opadati
kao suze u nevjeste*

prvo jutro na ognjište.

Pitale je zaovice

šta je tebi nevjestice,

bješe stati pa gledai,

pa se onda udavati.

Nisam đadra ni vidila,

samo jednom na sijelu

i u tuđem odijelu,

Momak bješe s Vidovića,

*a odijelo sa Slipčića.*¹⁷

10. Ganga

Ganga - distih (nedeseterački stih smatra se izuzetkom u ovom pjevanju) koji svjedoči o onima koju su čuvali i stvarali život na grubom kamenu, na škrtoj zemlji. Distih koji svjedoči mudrost i neku svoju, kamenjarsku filozofiju. Distih o malim ljudima i velikim događajima. Kao takva, svoje ustrojstvo zadržava preko stotinu godina, s netaknutom rimom i dužinom, nadahnućem narodnog pjesnika. Puno je vremena prošlo dok su oni pismeni u društvu zanemarivali važnost zapisivanja gange i dok su je oni nepismeni pjevali, ne mareći hoće li tkogod zapisat njihove *gušte*. Tako su imena prvih gangaša i gangašica, prvih napjeva te mjesto prve gange, nepovratno izgubljeni. Mnogo je prijevora vezanih uz gangu, pa tako i onaj o mjestu i vremenu nastanka. Literature tu vode borbu – dok bi joj jedni upisali Imotski kao mjesto rođenja, drugi bi pak Hercegovinu. Ipak, Kraljević zaključuje: „ganga je nastajala oko

¹⁷ Zapisala sam u svibnju 2016. godine. Kazala mi je Milka Damjanović, djev. Ćorić, rođ. 1947. u Biogracima.

1895. u četverokutu, koji čine sela Posuški Gradac – Bobanova Draga – Drinovci – Runović – Gorica – Osoje tako, što je jedan glas u nekome dvoglasnom pjevanju – koje je vjerojatno izumrlo – umjesto da izgovara riječi *pismice*, počeo pratiti *pivača* (*pivače*) više ili manje određenim samoglasom, oponašajući glazbalo.“ (Kraljević, 2017: 44)

„(...) sadržaj *pismica* može se svrstati u šest motivskih skupina: osjećaji, osobe, predmeti, radovi, pojave i događaji. Pjevajući gotovo o svemu što je činilo život ljudi, *pismica* je opjevala zaseoke, sela, gradove, župe, područja, države i velekozona, i Zemlju i Mjesec; nije znala ni za usporednice niti podnevnike – opjevala je sve od „Vinjanske strane“ do „Amerike Siverne i Južne.“ (...) Budući da je kratka, *pismica* je u pravilu srž veće priče, nekad obična, otrcana i nepjesnička, a nekad upravo njezina pouka, poslovice ili mudroslovice, pa je potrebno poznavati i surječje njezina nastanka.“ (Kraljević, 2017: 30)

O gangu se spotiče i pero književnosti (Ivan Raos, Tomislav Ladan, Ivan Aralica, Mirko Kovač itd.)

„Stvaranje napjeva nije skladnije na zadani stih, nego na ritmičku matricu deseteračkog dvostihla sa stankom iza četvrtog sloga, iz koje pučki skladatelj uzima dijelove (slog, polustih, stih) i slaže ih po zamišljenu slijedu tonova. Otuda misloslovna tvrdnja, a i iskustvo pjevanja, da se u svakome napjevu, uz malobrojne iznimke, može uporabiti svaka *pismica*. Doduše, gangaši za određeni napjev često koriste određenu *pismicu*, jer im se, a s obzirom na značajke samog napjeva i narav suglasničkih i samoglasničkih izmjena u stihu, čini najprikladnijom. (...) Ganga je dvoglasno seosko pučko pjevanje skromna raspona napjeva (melodije), te neugodnih i neustaljenih intervala, u kojemu jedan glas (*pivač*) pjeva riječi *pismice*, a drugi glas (*priginjač*, ili unison od više glasova – *priginjači*) prati *pivača priginjajući*; izvedba se odvija u dvije dionice: započinjanje koje je jednopjev i ganganje kao dvojpjev. Naravno, ova se odrednica odnosi na prietažne pojavne slučajeve i na pjevanje u njegovu naravnu okružju.“ (...) U prošlosti je bilo uobičajeno, pogotovo među pastirima u nedostatku gusala ili nedostatku pravoga guslara, da jedan glasom oponaša gusle, a drugi ga pjevajući uz „gusle“ prati.“ (Kraljević, 2017: 33-48)

10.1. Podrijetlo riječi *ganga*

O podrijetlu riječi *ganga* do sada je ponuđeno šest pretpostavki:

1. alb. kang (këngë) »pjesma« (Marić, 1941.; Nosić, 2000.);
2. lat. cano, canere > *cantus*, *cantio* i *canticum* (»kantik«) > rum. *cântic* »pjevanje uz zibku« i alb. *këngë* (mn. *këngëra*) »pjevanje, pjesma, himna« [uz *cânticu* > **cançu* > (te uz -nk- >-ng-)] > *kanga* > *ganga* (Putanec, 2003.);
3. eng. Gang. > tal. *ganga* (također i *ghénga*) »combriccola, cricca; brigata; squadra« > *gânga* »grupna, zajednička veselica« > *gânga* » 1. deseterački dvostih na koji se pjeva 2. određena pjesma 3. napjev te određene pjesme« > *gangati* (Alemko Gluhak u: Mijatović, 2004., 25.; <http://hjp.znanje.hr>);
4. zvukosročje (*onomatopoila*): *gan*, *gan* ... > (poimeničnjem) *gânga* > *gângati* ili *gângati* > *gânga* (Marić, 1934., C. Rihtman, 1951.; Glibotić, 1978.; Milas, 1981.; Miletić, 1988.; Oreč?, 1995.; Lorger, 2012.);
5. staroiran. *gahta* »pjesma«, indoved. *gangha* »pjesma« (Ćurić, 1991.);
6. njem. *Gesang* »pjesma«, iz doba Karolinga (9. st.) (Miho Demović u: Mijatović, 2004., 25.).

(Kraljević, 2017: 15)

O razlozima i nastanku gange, razvile su se brojne priče i pučke predaje. Jedna od priča kaže kako se pod strahom od osmanske vlasti, nitko nije smio pobunit, a kamo li tek izrugivati njome. No, narod se dosjetio da to čine kroz pjesmu, na način da jedna osoba izgovara pogrđne stihove koje će druge dvije prekrivati istovremenim nejasno oblikovanim zvukovima. Druga pak predaja kaže:

U tursko doba, hrvatski narod je živio jako siromašno, nisu se smjeli javno ženiti niti veseliti. Ako bi kojim slučajem saznali za svatove, onda bi turski aga spavao s mladenkom prvu bračnu noć i takva rođena djeca bi se ubijala. Pošto su već age spavale s našim mladenkama, onda za vrijeme jedne svadbe, neki naš seljak pito je turskog starješinu smiju li se veseliti, nešto pjevati bar, na što je on odgovorio da smiju ali ne bez prisustva jednog turčina koji će im se rugati ili ih ometati, odnosno ponižavati. Zato današnju gangnu nekada ne možemo

razumijeti ni što to gangaši izgovaraju. Jednom sam čuo izjavu: „Sine kad čuješ da netko piva gangu, stani mirno, to je himna svih Hrvata.“ U kakvom je jadu nastala.¹⁸

Muška ganga iz Čitluka:

Oj Marice sa Kamena mosta,

oj Marice sa Kamena mosta,

ja na kamen, kamen stijena,

ja kod cure, ona fina...

Ljubilo te Čitlučana dosta,

ljubilo te Čitljučana dosta.

Ja na kamen...

Joj ustaj mala što si rano legla,

ustaj mala što si rano legla,

što si rano legla.

Joj do zore bi piliće izlegla,

do zore bi piliće izlegla,

piliće izlegla.

Joj mala moja, daću ti pomade,

joj namaži se od pupka do brade.

¹⁸ Zapisala sam u svibnju 2016. godine. Kazao mi je Zdenko Damjanović, rođen 1969. u Biogracima.

Muška ganga iz Posušja

*Alo, alo veza priko Kamen mosta,
jedna, jedna mala na mom srcu osta,
jedna mala priko Kamen mosta.*

*Ameriko, zemljo kauboja,
po tebi je išla noga moja.*

*Oj, mala moja, kako san te uja,
mislila si ćaća ti je čuja.*

*Oj, Ikane, korak zakoraci,
oj, Ikane, korak zakoraci,
pa svakome kamena odbaci.*

*Miješajte se stare cure moje,
na kraj sela di bandere stoje,
miješajte se stare cure moje.*

Ženska ganga iz Ružića (Grude)

Iako sam žena, ja ću pivat,

iako sam žena.

*Zapivati želja i meni je,
zapivati želja.*

Muška ganga iz Ružića (Grude):

Oj motiko, odbiću ti uši,

ti si mojoj dodijala duši.

Grabovino, ozeleni rano,

da pod tobom goveda čuvamo.

Diko moja, zeleni moj bore,

s tobom teško, bez tebe još gore.

Ja san tebe zamirija mala,

u ponoru kad si duvan brala.

U Ružićin rodila me mati,

sadin duvan, a znan i gangati.

Ženska ganga iz Ljutog Doca:

Piši dragi, piši propalo je,

ne voli te više srce moje.

*Selo moje, selo se ne zvalo,
ako mene mladu ne udalo.*

*Moj dragane, ljepota te krasi,
samo malo puvanje ugasi.*

*I moj dragi da za ljubav znade,
on bi svoje obišo čeljade.*

*Srce moje vene kad ne pjeva,
ko no cvijeće kad se ne zalijeva.*

*Pismo moje plivalo na moru,
vratilo se, nije našlo lolu.*

*Nesta, dragi, debeloga lada,
di ćemo se milovati sada.*

*Ja se dragi obećala tebi,
goraka ljubav, da sam znala ne bi.*

Ja vesela, kako ne bi bila,

i sinoć mi lola dolazila.

Ja vesela, vesela govora,

tko me voli, oboliti mora.

Il pjevala dobro il polako,

moj me dragi ne čuje nikako.

Srce mi se zavilo u rane,

ko jabuka u zelene grane.

Joj hoj, jeli koga ko je dragi mene,

ostavio u najgore vrijeme.

Sve su moje nevesele nade,

samo jedna vesela imade.

Lipo ti me, majko, lola zove,

ustala bi da bolujem bole.

Selo moje, selo od rođenja,

brzo ću ti reći doviđenja.

Muška ganga iz Ljutog Doca:

*Je li zora omilila moru,
ko je meni curica u zoru.*

*Nemoj mala moja radi Boga,
prevariti mene malenoga.*

*Nestalo je, mala, sladoleda,
i kolege što te ujeda.*

*Sjet se, mala, prošloga vremena,
ja još momak, a ti tada žena.*

*Molit ćemo mariborske žene,
da nam braži dignu uspomene.*

*Pjevaj, brate, pa neka se ori,
ko je tužan, nek se razgovori.*

Cura prozor otvorila mali,

pa se svojim bijelim licem fali.

Oj zorice, jel ti žao noći,

ko je meni od curice poći.

Misli mala od jelova panja,

eto momka, bit će milovanja.

Nemoj, mala, kazivati rodu,

da barabe dolaze pa odu.

Tri sam puta kroz prozor iskaka,

sve zbog tebe, curice nejaka.

Kad zapiva ja i moj kolega,

digla bi se da je s majkom legla.

Umri, ženo, pa neka te nema,

ja ću dovest Švabicu iz Srema.

Kad se sjetim, mala, oka tvoja, joj,

*tri su rane pokraj srca moga, joj.*¹⁹

¹⁹ Zapisala sam u svibnju 2016. godine. Kazao mi je Zdenko Damjanović, rođen 1969. u Biogracima.

11. Uspavanke

Uspavanke kao jedna od prvih spona u stvaraju odnosa s djetetom, jedne su i od prvih spona u stvaranju tradicije na svjetskoj razini, jer prisutne su u svim kulturama, civilizacijama, a potječu još od prvih naroda.

„Korijeni uspavanki sežu u prvobitne zajednice. Poznaju ih sve civilizacije. Malom djetetu nad kolijevkom uspavanke pjevaju majke, rjeđe očevi, te bake i starija sestra ili brat. U nekim suvremenim zapisima uspavanki opažaju se mitski elementi: srmali beša, na moru kovata, kovale je do tri kujundžije – prvi kuje, drugi pozlaćuje, treći meće zlatne jabuke itd. Čest je kršćanski motiv: anđeli ti na san dolazili. Neke uspavanke imaju elemente romanci i brojalice. Uspavanke izražavaju snažnu majčinsku ljubav prema djetetu. Majka djetetu u kolijevci pjevuši najdraže i najslade riječi dok ga njiše da ga uspava. Majke za svoju djecu podnose sve i obavljaju najteže zavjete. Majke su nekoć na dijete stavljale svete sličice i kipiće, a iznad kolijevke na polukružni obruč nanizale bi razne predmete, primjerice, u Dalmaciji lijepe školjke koje su služile kao ukras i igračka djetetu, ali i kao predmet protiv uroka. Uz kolijevku se pjevaju i pjesme kojima majka budi svoje zlato jer je zora, a bez njega je tužna zora. Maloj djeci se pjevaju pjesme dok su u krilu ili naručju majke. Te pjesme najčešće imaju elemente romanci i brojalice.“ (Dragić, 2008b: 97)

Mame i bake su djeci pivale ne bi li se ona umirila ili uspavala. Uspavanke su bile prvi djetetov nekakav dodir i upoznavanje s glazbom, a i neko osjećanje ljubavi starije osobe.²⁰

Neke od uspavanki s područja Zapadne Hercegovine su:

Dite malo u travi zaspalo

²⁰ Zapisala sam u svibnju 2016. godine. Kazao mi je Zdenko Damjanović, rođen 1969. u Biogracima.

*Dite malo u travi zaspalo,
pokrilo se ditelinom travom,
a po glavi vezenom maramom.
Budilo ga iza gore sunce:
Ustaj, malo, sunce je za goru,
tražiće te tvoja mila majka.*

Nini nini na polju

*Nini nini na polju,
vuk ti majku zakolju.
Nemoj vuče, poboru,
mama mi je draga,
sisu mi je dala,
opet će mi davati,
kad pođemo spavati.*

Nini nini san te privario

*Nini nini san te privario,
san u bešu, nesanak pod bešu.
Nesanka ti voda odnijela,
za veliko brdo zanijela,
di no nema vuka ni ajduka,
di no nema vina ni duvana,*

*od duvana kuća popljuvana,
a od vina kuća je nemirna,
od rakije kuća poplakuje.*

Jedno dite malo

*Jedno dite malo
bez majke ostalo,
kad bi razum svita,
sve za majku pita:
O moj tata mili,
di ste majku skrili?
Mi smo majku skrili,
u grobu sahranili,
tvoja majka spava,
više ne ustala.*

*Ono dite malo
na grob je trčalo,
majku dozivalo:
Ustaj majko moja,
ajde sa mnom doma.*

*Mjesečina sjala,
majka se odazvala:
Ajde dite doma,
bit će majka nova.*

A ja neću doma

*dok je majka nova.
Kad mi kruva daje
broji zalogaje,
kad mi košu pere
na mene se dere,
kad mi lice mije
šamarin me bije,
kad si ti davala šećeron mazala.
Ono dite malo tati otrčalo.²¹*

12. Rječnik

A

²¹ Zapisala sam u svibnju 2016. godine. Kazala mi je Milka Damjanović, djev. Ćorić, rođ. 1947. u Biogracima.

Ajvan – stoka

Avlija - dvorište

B

Bukara – ručno rađena drvena čaša iz koje se pije vino

Buljubaša – mladoženjin otac koji ide na kraju svatovske kolone

Buklija – ručno rađena drvena čaša iz koje se pije vino

Beša - kolijevka

Č

Čorape – čarape

Čoban – pastir

Čeljad - ljudi

Ć

Ćosanje – udvaranje

Čemlija – niski tronožac za sjedenje

D

Da – dao

Dernek – proslava uglavnom vezana za blagdane

Duvan – duhan

Duvane – puše

Đ

Đever - djever

F

Farbanje – bojanje

Fina - lijepa

G

Goljubtina – listovi luka

Gušti - užitci

K

Kalja – varivo od slatkog kupusa

Kolarice – žene koje pjevaju dok se igra kolo

Kolanje – plesanje kola

Komušina – suhi listovi kukuruza

Komšiluk – susjedstvo

Kršćena sol – sveta sol

Kujina - kuhinja

L

Letve - ograda

M

Mačkare – maškare, poklade

N

Ne paše – ne odgovara

O

Odžak - dimnjak

P

Povođani – mladenkini gosti

Piljak - kamenčić

R

Ribica – sušena svinjetina, pečenica

Ruvo – stvari koje mlada donosi u dotu

S

Svitnjak – krijes koji se pali uoči Sv. Jure

Srida – sredina

Sijelo - druženje

Š

Šijavica – stara igra za dva igrača

Šporet – peć na drva na kojoj se kuha

Šerpa - lonac

T

Taraban – vrsta kola

Tilovina – brdsko cvijeće

Trojanac – vrsta kola

Trusa – vrsta kola

U

Usičeno – posječeno, ubrano

Ujtit - uhvatit

Z

Zaovica - zava

13. Zaključak

I dok će ih jedni istraživati preko kamena do ravnice, drugi omalovažavati, treći će ih živjeti – oni će još uvijek, živjeti svoje običaje. I nije ih lako ni istraživati, a u današnjici još teže živjeti – pa opet, srce onoga tko ih živi, ni ne zna drugačije, srce onoga tko ih istražuje, ni ne želi drugačije. Bio je taj veo tradicije dovoljno dug da pokrije sve trenutke čovjekova života, od onoga kad se rađa do onoga kad se oprašta, od najsretnijih do najtužnijih, kako pojedinca, tako i naroda. Zaborave se pa ih se prisjećamo, izgube se pa ih tražimo, pa opet, kada ih trebamo razumjeti, čini nam se da bolje razumiju oni nas, da bi se radije oni vratili selu, nego selo njima. Najzad, i krojili su se običaji po čovjeku, a nekako usput, i čovjek po njima – pa bi pomisli da je nastala neraskidiva veza. Ipak, nedovoljno jaka da je ne pukne neko novo vrijeme, a s druge strane, nedovoljno slaba da je čovjek sasvim napusti. U radu je prikazan dio kulturne baštine Zapadne Hercegovine, za koju ona narodna „bolje da umre selo nego običaji“, još uvijek nešto znači.

14. Podatci o kazivaču

Zdenko Damjanović, Zdena. Rođen 4. 6. 1969. u selu Biograci. Grad Široki Brijeg. Roditelji, otac Drago, rođen 1943. godine, umro 2003. godine. Sve ovo dosadašnje znanje o tradiciji i običajima naučio i poprimio od svog pokojnog oca. Majka Milka, rođena Ćorić, također iz Biograca rođena 1947. članica je HKUD-a „Blaćani“ s Mostarskog blata, Biograci. Živio s prabakom Lucom, zvanom Zova, od tuda i nadimak obitelji „Zovkušići.“ Njeno je podrijetlo sa sela Galac, iznad Mostara. Živio također s djedom Ivanom i bakom Janjom, rođena Šakić, također iz Biograca. Živio i s tetom Finkom i s dvije sestre. Kao dijete, uvijek je bio uz djeda Ivana. Najviše ga je čuvala baka Janja, jer su roditelji morali raditi na njivi. Čuvala je svu djecu, njega i sestre. Oduvijek su ga zanima priče starijih, najviše bi priča čuo na pečenju rakije, kada se skupe ljudi iz sela i pričaju razne priče i običaje. Po završetku osnovne škole u Biogracima, završava srednju strukovnu školu u Širokom Brijegu, elektroenergetiku, smjer elektrotehnika. 1988. pozivaju ga na služenje vojnog roka u bivšu JNA, gdje je služio u Banjaluci a potom prekomanda u Makedoniji u Skoplju. Tu provodi godinu dana. Po završetku vojnog roka, počinje raditi kod privatnika kao autoelektričar u Širokom Brijegu gdje je i izučio zanat, radeći tri i pol godine. Sve do početka Domovinskog rata, gdje se uključuje kao dragovoljac i ostaje kao hrvatski vojnik u odori 12 godina. Kao nositelj ratnog odličja, dobiva vojnu mirovinu. 2003. godine u svom rodnom selu, okuplja mlade i osniva HKUD „Blaćani“. Svira nekoliko tradicijskih instrumenata (usna harmonika, lijerica, diplo, harmonika). Nekoliko godina posjećuje seminare u hrvatskoj školi folkloru u Crkvenici, gdje svoje znanje prenosi na folklorne grupe u Zapadnoj Hercegovini, gdje je i sam voditelj nekoliko folklornih društava, radeći danas kao koreograf u istim. Bavi se etno glazbom. Trinaest godina sudjelovao na Etno festivalu u Neumu i iza sebe ima tri snimljena nosača zvuka. Djeluje u glazbenom sastavu Odiseja i tamburaškom sastavu „Blaćanski sokolovi“. Oženjen 1992. i danas ima četvero djece. Dvoje muških, dvije ženske. Svi su aktivni članovi HKUD-a. Zbog ljubavi prema životinjama, posjeduje tri konja te izlazi u susret djeci koja dijele istu ljubav. Pokretač je prvog dječjeg folkloru u Zapadnoj Hercegovini. Organizator je tradicijske manifestacije pod nazivom „Blaćansko silo“ koje traje već 12 godina.

Literatura

1. Barać, Ivana, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini širokobriježskog kraja*. Croatica et Slavica Iadertina X/II. Zadar, 2014. 375-385.
2. Botica, Stipe, *Lijepa naša baština: književno-antropološke teme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1998.
3. Braica, Silvio, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, Split, 2004., str. 5-26.
4. Delorko, Olinko (pr.) *Narodne lirske pjesme*, PSHK, knjiga 23, Zora, MH, Zagreb, 1963.
5. Dragić, Marko, *Nematerijalna kulturna baština Hrvata u Bosni i Hercegovini*, Bosna franciscana 45. Franjevačka teologija. Sarajevo. 2016. 265-314.
6. Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015.a, str. 155-183.
7. Dragić, Marko, *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014.b, str. 399-435.
8. Dragić, Marko, *Općedruštveni značaj usmene književnosti*, Zbornik radova Utjecaj hrvatske usmene tradicije u suvremenoj književnosti za djecu i mlade, Gradska knjižnica Marka Marulića Split, Split, 2014.a, str.16-25.
9. Dragić, Marko, *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 8 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2013a., str. 155-188.
10. Dragić, Marko, *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 9 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2013b. str. 269-313.
11. Dragić, Marko, *Badnje gobinjanje i kićenje u kulturnoj baštini Hrvata*, Bosna franciscana, XXI, 39, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2013c., str. 63-75.
12. Dragić, Marko, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina 6 Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010a., str. 229-264.
13. Dragić, Marko, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 45 (4), Split, 2010b., str. 467-488.
14. Dragić, Marko, *Veliko trodnevlje u ramskoj pasionskoj baštini*, Hum, 6. Časopis Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru. Mostar, 2010c., str. 81-104.

15. Dragić, Marko, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008a, 67-91.
16. Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008b.
17. Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008c, 414-440.
18. Dragić, Marko; Dragić, Helena, *Leksik hrvatske usmene književnosti*, Suvremena pitanja, časopis za prosvjetu i kulturu, br. 5, Matica hrvatska, Mostar, 2008., 89-112.
19. Jurilj, Zorica, *Korizma i Uskrs u Hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, Titius, 8, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2018., str. 5-35.
20. Kekez, Josip, *Usmena književnost*, u Škreb – Stamać, *Uvod u književnost*, IV. Poboľšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986.
21. Kraljiveć, Ante, *GANGA – S izvora glas*, Udruga za očuvanje kulturne baštine i istobiti „Davorija“, DAN d.o.o., Grude – Zagreb, 2017.
22. Papić, Marija; Dragić, Marko, *Starinski svadbeni obiĉaji u duvanjskom kraju, Bosna franciscana*, časopis Franjevaĉke teologije u Sarajevu 24, Sarajevo 2006, str. 136-174.
23. Solar, Milivoj, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.

Sažetak

Pod okriljem važnosti usmene književnosti, u ovom radu prikazani su etno- filološki prinosi s područja Zapadne Hercegovine, s posebnim osvrtom na selo Biograci. Kako je tradicija obuhvatila sve trenutke čovjekova života, od svakodnevnice, najvažnijih događaja, slavlja, glazbe, plesa do težačkih poslova i načina odmora, tako je i u radu opisana crkveno – pučka baština: blagdani – Uskrs, Božić, Sveti Jure kao i značajni dani tog razdoblja u godini. Blisku povezanost običaja s religijom, pokazuje i opis do danas sačuvanog pozdrava među ukućanima nakon svete mise. Prikazana je i čovjekova kreativnost i zabava kroz osvrt na maškare i tradiciju čuvanja krava, kao i jednog od najznačajnijih, ali i tradicijski najbogatijih događaja u životu čovjeka – svatova. Također, govori se i o onom neizostavnom dijelu kojega se tradicija dotakla – čovjekovog umjetničkog izražavanja – glazbe. Ganga kao gotovo sinonim sa hercegovačko područje, svatovska i čobanska pjevanja te uspavanke. Rad je napisan s ciljem da riječi sačuvaju ono što je prošlo i zadrže ono što je na odlasku. Ipak, možda će upravo ona ganga s hercegovačkog kamena najbolje prenijeti osjećaj i ponos bogate kulturne baštine toga kraja.

Ključne riječi: Zapadna Hecegovina, Biograci, usmena književnost, crkveno – pučka baština, etno-filološki prinosi

Ethno-philological contributions to cultural heritage of West Herzegovina

Abstract

Under the importance of oral literature, this thesis presents ethno-philological contributions from the West Herzegovina region, with special reference to the village of Biogradi. As the tradition encompassed all the moments of a person's life, from everyday life, the most important events, celebrations, music, dance to difficult tasks and ways of rest, the thesis also describes the church and folk heritage: holidays - Easter, Christmas, St. Jure, as well as significant days of that periods of the year. The close connection of customs with religion is also evidenced by the description of the salutation preserved to this day among the householders after the Holy Mass. Man's creativity and fun were presented through a review of the carnival (Maškare) and the tradition of shepherding, as well as one of the most significant and traditionally richest events in the life of man - weddings. There is also an indispensable part that tradition has touched - man's artistic expression - music. Ganga as almost synonymous for the Herzegovina area, wedding and shepherd singing and lullabies. The thesis is written with the aim of preserving words that have passed and keeping what is left. However, perhaps that ganga from Herzegovina stone will best convey the feeling and pride of the rich cultural heritage of the area.

Key words: West Herzegovina, Biogrades, oral literature, church and folk heritage, ethno-philological contributions

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja **Klara Jurčević**, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e prvostupnika/ce **Hrvatskog jezika i književnosti i Filozofije**, izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 18. rujna 2019.

Potpis

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

kojom ja **Klara Jurčević**, kao autor/ica završnog rada dajem suglasnost Filozofskom fakultetu u Splitu, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom **Etno-filološki prinosi kulturnoj baštini Zapadne Hercegovine**

koristi na način da ga, u svrhu stavljanja na raspolaganje javnosti, kao cjeloviti tekst ili u skraćenom obliku trajno objavi u javnoj dostupni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu, Sveučilišne knjižnice Sveučilišta u Splitu te Nacionalne i sveučilišne knjižnice, a sve u skladu sa *Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima* i dobrom akademskom praksom.

Korištenje završnog rada na navedeni način ustupam bez naknade.

Split, 18. rujna 2019.

Potpis

